

Az Internet politikatudományi diskurzusai

A szerző röviden összefoglalja, hogy a politikatudomány hogyan próbál megfelelni az Internet gyors elterjedésének tényével. A kérdést elméletileg és az intézményrendszer szempontjából is vizsgálja, mivel a szaktudomány tárgyához az adott esetben nemcsak a témára vonatkozó gondolatok, hanem az érintett intézmények is hozzátartoznak. Kiss Balázs itt közölt tanulmányában csupán arra szorítkozik, hogy a szakirodalom alapján bemutasson néhány olyan, az Internettel kapcsolatban végzett tudományos vizsgálatot, amelyek a politikatudomány terrénumához sorolhatók.

Szerzői információ:

Kiss Balázs

Politológus, az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos igazgatóhelyettese és főmunkatársa, az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetének docense. Kutatási területe általában a politikai kommunikáció, s ezen belül különösen az Interneten folyó politikai kommunikáció. A „Politikai kommunikáció az Interneten” című négyéves OTKA kutatási program vezetője és az „E-Campaigning. Governments, Parties, Social Movements” című nemzetközi workshop szervezője. Az Internettel kapcsolatos, Boda Zsolt és Berta Kata társszerzőkkel közösen publikált tanulmányai a Politikatudományi Szemlében jelentek meg.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Kiss Balázs. „Az Internet politikatudományi diskurzusai”.

Információs Társadalom IV, 1. szám (2004): 69–96.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.IV.2004.1.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Kiss Balázs

Az Internet politikatudományi diskurzusai¹

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy röviden összefoglaljam, milyen módon kísérelt meg a politikatudomány megküzdeni az Internet létrejöttének és gyors elterjedésének tényével. A kérdésnek legalább két oldala van: egy elméleti és egy intézményes oldala. A tudomány nemcsak leírt, okos gondolatok halmaza, hanem egyúttal intézményrendszer is, s ez így van a szaktudományok esetében is.² Ehelyütt csupán arra szorítkozom, hogy néhány szaktudományos kísérletet mutassak be, olyanokat, amelyek így vagy úgy a politikatudomány terrénumához tartoznak, s ugyanakkor az Internetről is szólnak.

A politikatudományt értelemszerűen akkor kezdi el foglalkoztatni valami, ha annak politikai vonatkozása van. Ám az is természetes, hogy a várható politikai vonatkozásokról először nem annyira a szaktudomány, mint inkább általában az értelmiség kezd el töprengeni. A kétféle töprengés – a politikatudósi és az értelmiségi – néha összekeveredik (nemcsak az Internet kérdésében), holott a kettő szétválasztása nem lehetetlen.

Az igazi politikatudományt az különbözteti meg az értelmiségi, a publicisztikai irálytól, hogy nem érzületekből, ötletekből, esetleg politikai szimpátiákból táplálkozik, hanem tudományos paradigmákból. A szaktudomány tehát sokáig nem tehet mást, mint hogy a már hosszabb ideje meglevő, a tudományos közösség által sokszorosan átgondolt és újra meg újra megvitatott saját megközelítéseit, fogalmait és módszereit alkalmazza az új tárgyra is. Az új tárgynak a régi sémákba való belekényszerítése nem megy persze nehézségek nélkül, s egymás után kezdődnek a töprengések a szokásos tudományos eszközök alkalmasságáról, átalakításuk, bővítésük szükségességéről. Ha azután az új tárgy mindegyre kibúvik ezek alól, akkor valaki vagy valakik egyszer csak előállnak egy olyan tudományos arzenállal, ami képessé tesz bennünket leteríteni az új vadat.

Előrebocsátva a végkövetkeztetést, annyit jeleznem kell, hogy ismereteim szerint az Internet eddig nem állította megoldhatatlan tudományos problémák elé a politikatudomány közösségét: a vázolt szekvenciának azon a pontján vagyunk, ahol megkezdődött ugyan az arzenál felülvizsgálata, de új Internet-paradigma még nem sejlik föl a láthatáron.

¹ A tanulmány az NKFP támogatásával, az ITTK és az MTA PTI közös kutatásának keretében készült. A kutatás egy részét az OTKA (T34942) is támogatta. Köszönettel tartozom Csígó Péternek, aki értékes tanácsokkal látott el a dolgozat korábbi változatát illetően.

² Az intézményes oldallal Pintér Róbert tanulmánya foglalkozik, lásd Pintér 2003.

Éppen ezért a tanulmány a következőképpen tagolódik:

- I. Az **értelmiségi irodalom** jövődölései. Az ide tartozó gondolatmenetek divatja kényszeríti először a politikatudományt arra, hogy a tárgykörben megszólaljon.
- II. Az **empirikus irodalom** kutatásai. Kérdéseiket részben az értelmiségi közhe-lyekből, részben a standard politikatudományi paradigmákból veszik. Fő céljuk a közhelyeket ellenőrizni, és a paradigmák alapján áttekinteni, hogy mi a helyzet.
- III. A **kihívás-irodalom** próbálkozásai. A szakirodalomnak ez a része azt az érzést közvetíti, hogy az Internet megjelenése – jobbára más fejlemények mellett – feszegeti a bevett politikatudományi paradigmák korlátait.

I. Értelmiségi jövődölések az Internet politikai következményeiről

Az új médiumok elterjedése mindig magasra csapó reményeket és sötét félelmeket ébreszt. Így volt ez például a tömegsajtó vagy éppen a távíró megjelenésekor is. A kortársak egy része mérhetetlenül lelkes volt, mert azt várta, hogy az új médium majd közelebb hozza egymáshoz az iparosítás által egymástól elszakított embereket. Azt remélték, hogy lesznek új közösségek, miután a nagyipar fel-növekedése nyomán az úgynevezett eredeti közösségek felbomlottak, s az emberek magányos atomokként kezdték tengetni életüket, mit sem tudva az ország közös ügyeiről, a politikáról. Voltak azután borúlátók is. A tömegsajtótól rettegvé Angliában még annak a követeléséig is elmentek, hogy az állam vonja vissza azt a törvényt, amely kötelezővé teszi az írni-olvasni tudást, mert ha mindenki tud olvasni, akkor a tömeg olyan óriási keresletet fog támasztani a kultúra piacán, hogy az lerombolja a kultúrát, értsd: aláassa a művelt kevesek kulturális hegemoniáját (Vincent, 1989). De a politikát is sokan féltették, mert az új és nagy hatású médiumokkal szemben a közönség, a felkészületlen tömeg védtelen, mindent elhisz, amit a médiumok, pon-tosabban rajtuk keresztül a politikusok el akarnak hitetni vele.

Azt mondhatjuk, hogy az Internet megjelenésének fogadtatása szinte teljes mértékben ezeket a mintákat követte. Az Internet elterjedésének korai szakaszában a fentiekhez hasonlóan derülátó és borúlátó véleményeket, illetve jövődöléseket találunk. Mindkét megközelítés abból indult ki, hogy a számítógép-hálózatok megjelenése radikális változásokat eredményez a társadalomban és ezen belül a kultúrában.

A korai időszak nagy McLuhan-reneszánszot hozott, nem véletlenül. McLuhan népszerűsítette és tovább fejlesztette Harold Innis nézeteit arról, hogy a világtörténelem bizonyos értelemben nem más, mint az uralkodó médiumok közötti váltások története, s a váltások közötti időszakok társadalmi változásait a médiumok technikai potenciáljának kibomlásaként, megvalósulásaként érdemes megpróbálnunk leírni. McLuhan ennek a logikának alapján a televíziótól, de a számítógépek megjelenésétől is a világ retribalizációját, a világfalu kialakulását várta. Szerinte olyan mértékű változás küszöbén állunk, mint amekkorát az orális kultúrából a grafikus-vizuális kultúrába való átmenet okozott, csak most éppen az ellenkező irányú meta-

morfózisra lehet számítani. Újra olyan kommunikáció lesz jellemző, ami az azonnali reakciókon, az egyidejűségen és a világ dolgaiban való részvételen alapul, s ez szűképpen hatást gyakorol a politikára is.

Manuel Castells részben McLuhan nyomdokain halad tovább, de már a McLuhan-galaxis utáni világról beszél. Az ő felfogásában a hálózatosság, melynek kétségkívül az Internet az egyik, ha nem a *par excellence* megvalósulása, világleíró metaforává válik. A gazdagság és a gazdaság; de a hatalom, a politikai hatalom meghatározójává is a különböző hálózatokkal, illetve a hálózatok hálózatával fenntartott viszony, a hálózatban elfoglalt hely válik. Nem azok rendelkeznek hatalommal, akik valamilyen bürokratikus szervezetben – legyen az vállalat vagy párt – így-úgy az élre jutottak, hanem azok, akik legalább két hálózat, mondjuk a gazdaság és a politika, vagy éppen a média és a politika hálózatának a metszéspontjait, az úgynevezett „kapcsolókat” (*switches*) ellenőrzik.

Vannak azután kisebb léptékű változásokat jövendőző gondolatmenetek is. Érdemes őket két csoportba, optimistákra és pesszimistákra osztani, azzal, hogy a megszólaló szerzők többségénél keverednek egymással a pozitív és a negatív extrapolációk.

A nyolcvanas évek, illetve a kilencvenes évek elejének derülátó gondolatmenetei szerint az Internet okozta átalakulás a modern társadalom egy sor problémájára, köztük a politikai bajokra is gyógyírt hoz.

- Az emberek közelebb kerülhetnek egymáshoz, hiszen a világhálón társakra lelhetnek akár a világ másik sarkában is. Segítséget találhatnak különféle problémáik megoldásához, a legkisebbektől az életbevágókig.³
- Szinte korlátlan információforrás kerül a kezük ügyébe, megvalósulhat végre a demokráciához olyannyira szükséges tájékozott állampolgár eszménye. S ha eddig az ismerethiány jelentősen hozzájárult a politikai passzivitáshoz, most ez a tényező eltűnik.
- Az állampolgárok nemcsak tájékozottabbak lesznek, hanem aktívabbak is, mindenekelőtt abban a tekintetben, hogy hálóközösségeikben megvitathatják az aktuális politikai kérdéseket és közös véleményt alakíthatnak ki ezekkel kapcsolatban.
- Az elektronikus agorán kialakuló konszenzus pedig *online* és *offline* politikai cselekvésre sarkall, a politikusok elektronikus levelek útján történő megszólításától kezdve azok tiltakozó e-mailekkel való elárasztásáig, a különféle témákkal foglalkozó hálózati közösségekben való együttlét *IRL* módon (*in real life*) megvalósítható folytatásától az utcai demonstrációk internetes szervezéséig.
- A tömegsajtó, majd a rádió, de leginkább a televízió közvetítette kommunikáció nyomasztó egyoldalúságát felváltja az interaktivitás. Az állampolgár kapcsolatba léphet képviselőjével, politikai pártjának akár a vezetőjével is, és megfordítva, a politikusok a média megkerülésével, tehát torzítás nélkül mondhatják el gondolataikat a választóiknak.

³ Rheingold könyve (Rheingold 1993) számos ilyen legendába illő esettel szolgál. Valószínűleg nem utolsósorban ezek a jó értelemben vett legendák tették a könyvet olyan fontossá az Internetről szóló diskurzusban.

- Az emberek az Internet segítségével közvetlenül hallathatják szavukat a közügyekben. Immár jószerivel megoldott vagy rövid időn belül megoldható technikai kérdés az önkormányzati ülések szinkron követése otthonról, megfejtelve a közvetlen beleszólás lehetőségével, hasonlóan a döntéshozatalkor lehetővé váló elektronikus szavazáshoz.
- Nem lehet immár eltitkolni az állampolgárok előtt semmit, hiszen az Internet hatalmas információs tárházában mindent megtalálhatnak, ami érdekli őket. Az Internet alternatív forrás: egyrészt az intézményes hatalommal, másrészt a kétes autonómiájú tömegkommunikációs intézményekkel szemben is. Bárki felrakhatja értesüléseit a hálózatra, illetve megfordítva, az intézményeknek igen hamar elő is lehet írni, hogy minél több dokumentumukat tegyék elérhetővé az állampolgárok számára.
- Szorosabb, szervezettebb kapcsolat fog tehát kialakulni az állampolgárok között, illetve az állampolgárok és a nekik felelős politikai intézmények között. Véget ér az az aggasztó tendencia, melynek jegyében az állampolgárok egyre többet vártak el a politikai intézményektől, miközben egyre kevésbé bíztak meg bennük.

A félelmek is hasonlóak a száz vagy ötven évvel ezelőttiekhez:

- Vajon maradéktalanul örülünk-e annak, hogy az emberek közvetlenül beleszólnak a közügyekbe, hiszen kérdéses, hogy megvan-e ehhez a megfelelő felkészültségük?
- Hová lesz akkor a képviselő elve, melynek jegyében kompromisszumokat is lehetséges kötni, hiszen senkinek az érdekei és vágyai sem érvényesülhetnek tökéletesen?
- A demokrácia nem pusztán szavazás, hanem az ügyek és az alternatívák alapos megvitatását is jelenti, melynek során újabb és újabb lehetőségek merülnek fel. Következésképpen, miközben az elektronikus szavazás valóban lehetőségessé válik, vajon nem kap-e léket a politikai innováció, a deliberáció nagy hozadéka?
- Az Internet túl sok információval árasztja el az állampolgárokat, olyan sokkal, hogy azok között vagy lehetetlen az eligazodás, vagy az erre irányuló kényszer visszahozza, illetve megerősíti a tekintéllyel bíró intézmények uralmát.
- Az Internet lehetővé teszi, hogy az emberek olyan módon alakítsanak ki a maguk számára információs környezetet, hogy abból kiszoruljon mindaz az értesülés, ami kellemetlen, de fontos, esetleg életbevágóan fontos volna a számukra. Hiszen lehet, hogy az emberek nem szeretnek például a szegénységről hallani, de ha nem hallanak róla, akkor nem is hajlandók tenni az ilyen társadalmi bajok enyhítéséért.
- Az egyéni információs környezet visszalépés a nemzeti televíziózás korszakához képest, mert újra olyan helyzet állhat elő, amelyben az állampolgár csak a saját pártjának az üzeneteivel ismerkedik meg, nem szembesül például – legalább a televíziós kampányműsorok kapcsán – azzal, hogy léteznek más álláspontok is, amelyek nagyon is relevánsak lehetnek számára is.
- Az Internet lehetővé teszi a totális megfigyelést, lerombolja a magánszférát. Bárki, akár az állam, akár a gazdaság valamely nagyhatalmú szereplője,

összekapcsolhatja az egyénnel kapcsolatos adatbázisokat, profilt alakíthat ki, ami még akkor is veszélyes, ha nem téves, hát még akkor, ha a hibás profil alapján a vétlen állampolgárt hitelképtelennek vagy éppenséggel bűnözőnek tekintik.

Mindezek az optimista és pesszimista vélekedések mind a mai napig elő-elő kerülnek a szakirodalomban, ugyanakkor mintha kitapintható volna három tendencia. Az egyiket úgy írhatnánk le mint a technikai determinizmustól a társadalmi meghatározottság felé mutató elmozdulást; a másodikat mint az egységes jövőképek fragmentálódását; a harmadikat pedig mint az Internet unikalitásával kapcsolatos meggyőződés háttérbe szorulását.

Az első tendencia alatt azt értjük, hogy míg húsz évvel ezelőtt a megfigyelők az eljövendő világot az új médium által meghatározott és az új médium sajátosságainak vakon engedelmeskedő világként voltak hajlamosak elképzelni, addig manapság szinte közhely azt tenni meg kiindulópontnak, hogy a meghatározó társadalmi tényezők felülírják a technikát.

A technikai determinizmust naiv vagy téves felfogásként elhelyezni a gondolkodástörténetben nem volna sem méltányos, sem pontos, és nemcsak azért, mert máig élő irányzatról van szó. Az ilyen irányultságú szerzők nem kis hatást gyakoroltak és gyakorolnak arra, ahogyan a szélesebb közönség – beleértve az üzleti élet és a politika, sőt a kultúra képviselőit is – elképzei az internetes világot, s ekképpen a technikai determinizmus kitermelte ötletek akár valóságos kísérletekké is váltak és válnak. Ugyanakkor az a közeg, amelyben ezek a kísérletek megvalósulnak, valóban hajlamos arra, hogy a médium lehetőségeiből csak azt engedje megvalósulni, ami az érdekeivel egybevág, továbbá hajlamos a médium fejlesztését is olyan irányba vezetni, hogy a létrejövő megoldások, tartalmak és software-ek – immár a technikai determinizmus erejénél fogva is – meghatározott gazdasági, politikai, kulturális és egyéb érdekeket szolgáljanak.

Azt mondhatjuk tehát, hogy elválík egymástól az, amit a mindenkori új médium – ma az Internet – technikailag lehetővé tesz, és az, hogy a társadalmi és egyéb körülmények – az adott helyen és az adott időpontban – ennek milyen felhasználását teszik lehetővé, milyen felhasználására ösztönöznek vagy esetleg kényszerítenek. Ez az álláspont valaha az információs társadalom kutatásával foglalkozó egyik iskolának, a politikai gazdaságtani irányzatnak a tétele volt, utóbb azonban – elsősorban az úgynevezett „megerősítési tézis” (*reinforcement thesis*)⁴ formájában – többé-kevésbé általánosan elfogadottá vált. Ez a tézis általánosságban mondja ki azt, hogy a mindenkori médiumok alapvetően a fennálló hatalmi berendezkedés megerősítésének érdekében kerülnek használatba. Lehetséges azonban egy demokratikusabb értelmezés is. Ez a kibertér társadalmi beágyazottságát feladatként és nem könnyörtelen tendenciaként mutatja be. Stolterman szerint a technika nem valamilyen kész szerszám a közösség létrehozásához, hanem ellenkezőleg, ezt a szerszámot magát is a közösségnek kell kiformálnia (*Community Informatics*, 2001:43-529).

⁴ Első sorban Danziger et al., illetve Abramson, Arterton, and Orren (1988) alapján idézik.

A második tendencia a feltöredezés. Ez alatt egyszerűen azt értjük, hogy míg a múltban McLuhannál, Castells-nél és másoknál a világ az új médium fényében, illetve árnyékában egységes logikával megközelíthetőnek mutatkozott, addig manapság inkább olyan vizsgálatokat és gondolatmeneteket találunk, amelyek beérik egy-egy aspektus szemrevételezésével, és nem tételezik fel, hogy a médium vagy a hálózat metaforájával tetszés szerint bármelyik világszelet megközelíthető. A világ ebben a tekintetben is újra inkább posztmodern, mint modern arcát fordítja felénk.

Ez a bizonyos fragmentálódás természetes velejárója annak a tendenciának, hogy a normatív és empirikus vizsgálódások körforgása jobbra a normatív irány túlsúlyával indul, majd az empirikus kutatás kerekedik felül. Most éppen mintha az utóbbi szakaszban lennénk: összességében azt mondhatjuk, hogy az Internettel kapcsolatos politikatudományi kutatásokban kezdettől meglevő kettősségen belül (Grop-er, 1996) a normatív munkákról az empirikus megközelítésre tevődött át a hangsúly.

Végül, a harmadik tendencia az előző kettőből következik. A remények, illetve félelmek elenyészése nyomán egyre inkább megszűnőben van az a vélemény, hogy az Internet egyedülállóan különleges médium volna, s a hálózatok hálózata is egyre inkább megközelíthetőnek látszik más médiumok analógiájára.

Margolis és Resnick (Margolis – Resnick, 1999) arról beszél, hogy amíg meg nem született a Web, vagyis a felhasználóbarátnak mondott grafikus felület, tehát amíg az internetezés elsősorban szövegalapú, társalgásközpontú kommunikáció volt, addig messzemenően hinni lehetett abban, hogy az első és egyedüli interaktív tömegmédium lesz, amely felszabadítja az embereket az alól, hogy passzív információfogyasztóvá, vagyis olyanná váljanak, amilyenné a bevett elektronikus médiumok teszik őket. A Web és a hálózati böngésző programok megszületése azonban visszairányította a dolgokat a maguk rendes kerékvágásába⁵, az Internet tömeges felhasználása nem sokban különbözik a televíziózástól, csak éppen itt nem a távkapcsolóval, hanem az egérrel kell a csatornákat, illetve az oldalak között váltogatnunk. Ez a gondolatmenet nem technikai determinizmus, hiszen az Internet tömegessé változtatása eminens gazdasági érdek volt és maradt, s ennek az érdekeknek a nyomán vált logikussá a minél inkább felhasználóbarát, vagyis minél szórakoztatóbb felületek kifejlesztése.

Az Internetről szóló empirikus irodalom

Mint említettük, az alábbi áttekintés célja nem az Internet és a politika viszonyának, hanem az erre vonatkozó empirikus kutatások paradigmatis darabjainak a bemutatása.

Az angolszász tudományos diskurzusban az egyik legkellemetlenebbül csengő minősítés az, ha valamely tanulmányt anekdotikusnak tekintenek. Azokat a vizsgálatokat nevezik így, amelyek a nagy összefüggéseket csupán néhány példára alapozva próbálják meghatározni, tehát módszertanilag nem eléggé védhetők, mert kicsi a minta, végiggondolatlan a paraméterek listája és tisztázatlanok a kategóriák, vagyis túlságosan nagy szerepet játszik a kutató értékítélete és szubjektivitása. Azt a szak-

⁵ Nem véletlen, hogy a szerzőpár sokat idézett könyvének éppen ez a címe: *Politics as Usual*.

tudomány is tudja, hogy az új tárgyak vizsgálatakor a kezdetekre szükségképpen az anekdotikus és impresszionisztikus elemzések, fejtegetések jellemzők, előbb-utóbb azonban színre kell lépnie a szolid tudománynak.

Ha azokat a főbb témákat szeretnénk látni, amelyek mentén a szakirodalom vizsgálódik, elegendő bármelyik összefoglaló munkát kézbe venni, a fejezetcímek szinte ugyanazok: a technikai lehetőségek, a politikai intézmények jelenléte az Interneten, a hálózatokon folytatott választási kampányok, az állampolgárok internetes politikai társalgása, politikai részvétel a világhálón keresztül (Davis, 1999; Bentivegna, 1999; Wilhelm, 2000; Bentivegna, 2002). Egy-két helyen szerepel az újságírás és a tömegkommunikáció *online* megjelenése is (Rash, 1997; Selnow, 1998). Amikor pedig akár az Internetet áttekintő tanulmányköteteket, akár különféle konferenciák evvel foglalkozó szekcióinak a programját nézzük, ugyanezekkel a kérdéskörökkel találkozunk.⁶ A technikai lehetőségekről már szóltunk, ezért lássuk inkább a többi témát. Kérdésünk: milyen megközelítéseket alkalmaztak az empirikus vizsgálatok az utóbbi néhány évben?

Pártok a világhálón

A politikai szereplők közül a pártok és a politikusok meglehetősen korán ébredtek.⁷ A verseny idejekorán rákényszerítette őket arra, hogy minél inkább kihasználják az Internet meglétében rejlő lehetőségeket. Viszonylag gyorsan jelentek meg minden országban a helyi politikusok és a politikai pártok internetes lapjai. Nem csoda, hogy a politikatudományi vizsgálatok is hamarosan hozzáfogtak ezeknek az elemzéséhez. Azt akarták kideríteni, hogy az internetes jelenléttel mi is a politikai szereplők célja, s mennyiben használják ki a világháló felkínálta lehetőségeket.

Rosanna De Rosa (De Rosa é.n.) szerint az ilyen irányú empirikus vizsgálatokat három csoportba oszthatjuk:

- A *szerkezeti vizsgálatok* a honlapok szerkezeti, sokszor technikai leírására korlátozódnak, s azt veszik számba, hogy milyen technikai megoldásokkal találkozunk az internetező, milyen gyors a letöltődés, mennyire interaktív a *síte*, milyen a színvilág, a lapstruktúra stb..
- A *retorikai elemzés* a hálón olvasható szövegeket elemzi, s azok retorikai jellemzőit veti össze például a nyomtatott sajtóéval. A vizsgálat tárgyát itt a stílus, a forma, a képek, a jelentések, a célközönség megszólításának mikéntje és a tárgyalt témák képezik.
- Végül a *szocio-kulturális elemzések* azt mérik fel, milyen összefüggés áll fenn az *online* és az *offline* világ között. Itt szó lehet akár valamely párt *online* és *offline* kampánya közötti viszonyról, akár arról, hogy az Internet politikai célokra való felhasználása hogyan függ össze az adott társadalom különféle szociológiai⁸ és kulturális mutatóival, hagyományaival.

⁶ Az European Consortium of Political Research (ECPR) nevű tekintélyes nemzetközi politikatudományi szervezet két évente elektronikus témájú workshopokat rendez. 2001-ben Grenoble-ban az elektronikus demokrácia, 2003-ban Edinburgh-ban a civil társadalom és az Internet viszonya volt egy-egy workshop központi témája.

⁷ Az elektronikus kormányzással foglalkozó kutatásokról egy következő tanulmányban kívánok összefoglalót adni, ezért itt csak a pártokkal és a politikusokkal kapcsolatos elemzésekre szorítkozom.

De Rosa egy másik szempontból két csoportba osztja az elemzéseket: lap-centrikusokra és felhasználó-centrikusokra. Mint látni fogjuk, a szakma mindeddig igencsak hajlamosnak látszik megfedkezni a felhasználókról.

A pártok és a politikusok internetes megjelenésének vizsgálata egyelőre főként a megjelenés leírására és osztályozására, illetve annak kipuhatólására korlátozódik, hogy internetes politikájuk formálásában vajon milyen megfontolások vezérlik a szereplőket.⁹ Ennek megfelelően a kutatók egy része különböző paramétereket igyekszik kidolgozni, amelyek alkalmazásával az ilyen portálok leírhatóvá és esetleg nemzetközileg, illetve az idő dimenziójában is összehasonlíthatóvá tehetők.

A talán legjobban kidolgozott paraméter-együttest Rachel Gibson és Stephen Ward (Gibson – Ward, 2001) kínálja. Írásuk gondolatmenete tisztán mutatja fel azt a megközelítést, amelyet úgy jellemeztem, hogy a politikatudomány a meglevő paradigmái alapján igyekszik befogni empirikusan is az Internetet.

Először azt tekintik át, milyen lehetőségeket hordoz az Internet kommunikációs médiumként általában, majd ettől függetlenül azt összegzik, hogy melyek a politikai pártok általában vett céljai, s végül az empirikus vizsgálat teoretikus megalapozása érdekében megkísérlik megállapítani, hogy a pártcélok megvalósulásához hogyan kellene optimálisan kihasználni az Internetet. Az optimális kihasználás optimális honlap-struktúrára feltételez. Az ideális honlapon jelen kell lennie egy sor funkciónak, információnak és szolgáltatásnak. Amennyiben ezt a felszereltséget tesszük meg etalonnak, egyfajta extrakciós módszerrel képesek leszünk értékelni az egyes lapokat, számszerűsítve mindazt, ami ott található.

Érdeemes röviden felsorolni, hogy milyen paramétereket használnak, már csak azért is, mert a politikai honlapok összehasonlításában más szerzők esetében is jobbra ugyanezekkel a szempontokkal találkozunk, legfeljebb a csoportosítások térnek el.

Gibson és Ward két csoportba osztja a mérendőket. Az egyikbe a funkciók tartoznak, a másikba a teljesítmény. A funkciók ez esetben azt foglalják össze, hogy a honlapok milyen feladatot kívánnak megoldani az állampolgárokkal való kapcsolat-tartásban; a teljesítmény pedig azt, hogy ezek a funkciók mennyire hatásosan működnek. Az Internet kommunikációs eszköz, s ennek jegyében a funkciók az információáramlás iránya alapján csoportosíthatók.

- Vannak felülről lefelé irányuló információmozgást lehetővé tevő portál-funkciók (például pártprogramok, nyilatkozatok, személyi anyagok, eseménynaptárak elérhetősége), amelyek egyszerűen közölnek bizonyos dolgokat a látogatóval.
- Az alulról felfelé mutató irány olyan funkciók meglétében mutatkozik meg, mint például az adományozást lehetővé tevő szolgáltatás.
- A következő csoport a horizontális kapcsolódásoké. Ide a más pártok, újságok, támogató szervezetek stb. felé mutató linkek tartoznak.¹⁰
- A negyedik paraméter-együttes az interaktivitást mutatja. Ez is kétféle lehet: aszinkron (például a portálhoz tartozó fórum) és szinkron (például *chat-room* vagy *online* társalgás valamely politikussal).

⁸ Ennek legkiválóbb, óriási hatású művelője Pippa Norris, akinek a munkái ma már megkerülhetetlenek.

⁹ A vonatkozó irodalom rövid áttekintését és felsorolását lásd Gibson and Ward (2001).

A teljesítmény mérésére olyan szempontokat alkalmaznak, mint például a képek száma, a különböző multimédiás eszközök megléte, a frissítés gyakorisága, az elérhetőség gyorsasága, az eligazodás egyszerű vagy éppen nehézkes volta, továbbá az a készség, hogy a honlapra küldött üzenetekre érkeznek-e válasz, s ha igen, milyen gyorsan és milyen minőségben.

A kutatók reményei szerint alaposabb és ismételtlen végrehajtott elemzések nyomán olyan kérdésekre kaphatunk válaszokat, mint például az, hogy a pártok és politikusok idővel, honlapjuk sorozatos megújításai alkalmával milyen irányban fejlesztenek: nagyobb figyelmet fordítanak-e a részvételt ösztönző strukturális elemekre, vagy inkább az a helyzet, hogy az internetes politikai kommunikáció is belesimul az *offline* kampányolás mintáiba? A módszer azt ígéri, hogy összehasonlíthatóvá teszi különböző országok politikai portáljait is, és segítségével felmutatható, hogy egy-egy helyen inkább a részvétel dominál, míg másutt az adománygyűjtés, vagy éppen a puszta pártpropaganda. Hasonlóképpen választ remélhetünk olyan típusú kérdésekre is: vajon a jobb és a baloldal különböző felfogása tetten érhető-e azon, ahogyan a párt-honlapok fel vannak építve.

Gibson és Ward értelemszerűen a mérhető elemekre helyezi a hangsúlyt, a különféle közlemények szószámára, bizonyos szolgáltatások meglétére és hiányára stb. Módszerük ennél fogva nem képes és nem is akar befogni olyan tényezőket, mint a szimbólumvilág, holott ezek sem érdektelenek. Berta Kata (Berta, 2001) a magyar politikai pártok 2001-es honlapjait vizsgálva érdekesen mutatott rá arra, hogy míg a régebbi jobboldali pártok (FKGP, MDF, MIÉP) honlapján karakterisztikus a zöld szín, addig a Fidesz ezt a színt nem alkalmazza, színválasztása inkább pragmatikus (vidám, meleg színek). A honlapok szimbolikájának felvételét az elemzési szempontok közé Boda Zsolt (Boda, 2003) is elengedhetetlennek tartja.

Gibson és Ward paramétereit nemcsak azért látszott érdekesnek ismertetni, mert a párt-honlapok meglehetősen jól vizsgálhatók általuk. A két szerző egy korábbi munkájában kimond egy tézist, amelyet azóta már többen is teszteltek. Ez az úgynévezett *kiegyenlítődési* tézis, ami azt feltételezi, hogy az Internet – a maga viszonylagos olcsósága okán, továbbá azért is, mert a nagy pártok portálja ugyanolyan valószínűséggel kerül a látogató útjába, mint a kis pártoké – lehetővé teszi, hogy a nagy pártok versenyelőnye csökkenjen.¹⁰

A teszteredmények vegyesek. Akár az olasz Bentivegnát (Bentivegna, 2002:117-8)¹², akár a magyar Dányi Endrét (Dányi, 2002:33) olvassuk, vizsgálataikból levont következtetésként azt találjuk, hogy a tézis nem állja meg a helyét: minél hosszabb ideje politizál valamely párt, és minél több pénzből gazdálkodik, annál jobb, mívesebb a honlapja, nem igaz tehát, hogy az újabb vagy a kisebb pártok az Internet segítségével próbálnak előnyre tenni szert. Ugyanakkor Semetko és Krasnoboka (Semetko – Krasnoboka, 2003:91) azt állítja, hogy Oroszország és Ukrajna esetében a tézis igaz, az új pártok az Internetnek köszönhetően képesek felvenni a versenyt a régiekkel.

¹⁰ A linkek elemzésének politikára is alkalmazható érdekes kísérlete található Varga Barbara írásában (Varga 2001).

¹¹ Lásd: „U.K. political parties and the Internet. 'Politics as Usual' in the new media?” Harvard International Journal of Press/Politics 3: 14-38.

Maguk Gibsonék úgy találták, hogy a kreativitás tekintetében érvényesül a kiegyenlítődés. Igaz ugyan, hogy általában éppen a pártok azok a politikai szereplők, amelyek eddig nemigen törekedtek innovatív megoldásokra, hanem beérték azzal, hogy nem maradnak le a versenytársak mögött,¹³ ám ezen belül igenis van különbség a kis és a nagy pártok között. A kis pártok lapjain inkább érhető tetten végig gondolt koncepció, és ez nem csoda. Ők azok, akik gyengébb anyagi háttérrel rendelkezve kiszorulnak a hagyományos tömegkommunikációból, s ha időnként mégis bekerülnek egy-egy híradóba, imázsuk – éppen a ritka szereplés miatt – igencsak megsínyli a szerkesztői tudatlanságot vagy a torzítást.

Az elmondottakhoz még annyit tehetnénk hozzá, amit Norris (Norris, 2003:25) állapít meg: a párt-honlapokról szóló irodalom eddig nem vizsgálta azt, hogy a választók hogyan használják a portálokat. De Rosa kategóriái alapján tehát valóban csak honlap-centrikus elemzéseket találunk, különösen, ha nem érjük be az anekdotikus leírásokkal.

Választási kampány a világhálón

A politikatudományi vizsgálatok és különösen a politikai kommunikáció-kutatások elsőrendű témája a választási kampány. Érthető, hogy az állampolgárokat, és főképpen az érdekelteket (a politikusokat, a pártokat és a szervezeteket) elsősorban az a kérdés érdekli, hogy hogyan lehet nyerni a választásokon. Az alábbiakban mintegy két levet ütünk egy csapásra, amikor a választási kampányok internetes megjelenése körüli vizsgálódásokat a politikusi honlapok leírására irányuló egyik kísérlettel illusztráljuk.

A politikusok honlapjai a vizsgálódások fontos tárgyai. Semetko és Krasnoboka (Semetko – Krasnoboka, 2003:93) szerint az általuk vizsgált két országban a pártvezérek honlapja népszerűbb, mint a saját pártjuké, és hasonlókat mondhatunk Magyarországon például Dávid Ibolya és az MDF esetében is (Boda, 2003). Az Internet tehát, mint a televízió megszületése óta minden új médium, erősíti azt a tendenciát, amit a politika perszonalizációjának szokás nevezni, vagyis hogy a politikai életben, de főként a politikai kommunikációban háttérbe szorúlnak az intézmények, s a politika a vezérek mint posztmodern gladiátorok küzdelmeként, személyes víziójuk és karizmájuk vetélkedéseként jelenik meg. A perszonalizációhoz azonban nemcsak a vezérek felragyogása tartozik hozzá, hanem az is, hogy minden egyéni politikus szükségét érzi határozott saját arcél, imázs kialakításának. Erre pedig kevés jobb eszközt találhatnak az Internetnél.

A politikusi honlapok elemzésében kövessük Sara Bentivegnát (Bentivegna, 2002:112-120), aki a választási kampány időszakában létezett olasz politikusi honlapokat kategorizálta. Őt négy szempont vezette vizsgálódása során:

1. az adott honlap mennyire informatív,
2. mennyire mobilizál,
3. mennyiben épít közösséget,
4. és milyen szolgáltatásokat nyújt.

¹² Bentivegna hozzáteszi, hogy ezt a felismerést erősítik az olasz mellett az amerikai, brit és új-zélandi vizsgálatok is.

¹³ Bentivegna (2002: 74) ki is mondja, hogy minél centralizáltabb és stabilabb szervezettel rendelkezik egy párt, annál inkább hajlamos arra, hogy ezt a felépítést változatlanul átvigye a világhálóra is.

Ezek alapján Bentivegna ötféle honlapot különböztet meg. Ezek rendre gazdagabb és gazdagabb tartalmat kínálnak a látogatóknak:

1. A kirakat-honlap (*sito vetrina*) a legszerényebb, a politikus e-mail címének közlésén túl, ami a közösségépítő tartozékok közé számít, csak a tájékoztatást szolgálja, mégpedig a jelölt életrajzával, fényképeivel, nyilvános megszólalásainak szövegével.
2. A faliújság-honlap¹⁴ (*sito bacheca*) a tájékoztatást kiegészíti a fontosnak tartott újsághírekkel; közli a politikus kampányának időtervét is, ezzel és a választók támogatásának kérésével kíván mobilizálni. A honlapon keresztül (az e-mail cím mellett) a látogató – mint egyfajta elektronikus faliújságon – küldhet üzeneteket, s ezzel erősödik a közösségépítő jelleg; végül kiegészítő szolgáltatásként politikai és intézményi linkek is találhatóak a honlapon.
3. A röplap-honlap (*sito volante*) az informálás és a mobilizálás tekintetében gazdagabb az előző kettőnél, ugyanis politikai programismertetőt, illetve választási propagandaanyagot is tartalmaz, erre utal a „röplap” elnevezés.
4. A közösség-honlap (*sito community*) – mint a neve is mutatja – a közösségépítő funkcióját illetően erős, mégpedig annak köszönhetően, hogy fórumot működtet, és szondázza a látogatók véleményét különféle kérdésekben. Emellett informatívabb is az előző háromnál, mert összehasonlítja a különféle politikusi programokat; a mobilizáló funkció különféle kampánytárgyak (kitűzők, trikók stb.) eladásával gazdagodik; végül a linkek listája kiegészül a tömegkommunikációs intézményekével, és a látogató különféle letölthető anyagokhoz is hozzájuthat.
5. A *hi-tech* honlap (*sito hi-tech*) a leggazdagabb mind a négy vonatkozásban: pénzbeli támogatás is nyújtható rajta keresztül; társalgó szoba és hírlevél révén erősíti a közösségépítést; továbbá elektronikus postaláda, SMS-küldési lehetőség és játékok is szerepelnek a szolgáltatások között.

A vizsgálat lényege az, hogy a kutató felméri a különféle típusokhoz tartozó lapok előfordulási gyakoriságát, az egyes fajtákat korrelációba hozza régi és új pártokkal, régi és új politikusokkal, a jobb és a baloldallal stb... A honlap-tipológia alapján végzett elemzés megerősíti az úgynevezett normalizációs tézist, miszerint az Internet továbbviszi az *offline* világban megfigyelhető viselkedési modelleket, tehát a helyzet mélységesen konzervatív, az Internet felől semmi sem fenyegeti a politika szokásos menetét (Bentivegna, 2002:117).

A tömegkommunikáció az Interneten

A politikai szervezetek és a politikusok után a politikai élet talán legfontosabb szereplői a tömegkommunikációs médiumok. Ebben a témában Wayne Rash munkáját (Rash, 1997) ismertetjük, annak ellenére, hogy az kifejezetten az anekdotikus leírások körébe tartozik. Nem találtunk azonban ennél érdekesebb és szakosabb írást.

¹⁴ Dányi Endre (2002) is használja a metaforát, de ő kiterjeszti minden magyar kampány honlapjára.

Rash a politika és a tömegkommunikáció interakciójáról beszél, vagyis nem arról, hogy a tömegkommunikációs médiumok hogyan jelennek meg az Interneten, milyen módon gyűjtenek, vagy éppen adnak tovább politikai híreket.¹⁵ Rash-t sokkal inkább annak a módja, illetve módjai érdeklik, ahogyan a politikai intézmények az Internet segítségével megkísérlik hírekkel ellátni, sőt akár manipulálni is a tömegkommunikációt.

Témaválasztása annak az időszaknak a pontosan lenyomata, amelyikben a beszámoló íródott. Meglehet – mondja Rash 1996 táján – hogy a hagyományos tömegkommunikációnak befellegzett, mert ezután mindenki a világháló révén fog tájékozódni, ám egyelőre még az *offline* média az uralkodó információs forrás az állampolgárok számára, s a politika sem tehet mást, mint hogy alkalmazkodik ehhez. Még leginkább azt mondhatjuk – s ez képezi Rash egyik kiindulópontját –, hogy az Internetet éppen az újságírók használják a legsűrűbben tájékozódásra. Ha pedig ez így van, s a politika ehhez a tényhez is alkalmazkodik, akkor talán az a legfontosabb kérdés, hogy milyen módon megy végbe a politika és a tömegkommunikáció együttműködése az Internet közvetítésével, bármit értsünk is ez alatt.¹⁶

A szerző nyolcféle módját találta annak, ahogyan a politika és a tömegkommunikáció ilyen értelemben vett interakciója végbe szokott menni:

1. Hírek „elültetése” (*planting news*). A politikai szereplő szeretne valaminek tömegkommunikációs találást szerezni, ezért az adott hírt elhelyezi egy olyan honlapon, amelyikről tudja, hogy az újságírók sűrűn látogatják. Azután csak vár, amíg valaki megkeresi őt további részletekért.
2. Reagálás a hírekre (*spinning news*). A politikai szereplő a bekövetkező eseményekkel kapcsolatos álláspontjáról e-mailben vagy hírlevélben azonnal tájékoztatja az újságírót. Amennyiben ez szokássá válik, az újságíró valószínűleg megvárja a reagáló e-mailt, mielőtt megírná cikkét az eseményről. Ezáltal a szóbanforgó szereplő nagyon korán képes belépni a hírciklusba, ellenfelei nem uralhatják háborítatlanul az adott esemény konstrukcióját, az újságíró pedig gazdagabban tájékoztathat a fejleményekről.
3. Hírré válás (*becoming news*). Az Internet fejlődésének korai időszakában, amikor az új médium a modernség, a korral való lépéstartás nagy szimbóluma volt, a politikai szereplők számára az Interneten való jelenlétük pusztán ténye sokkal fontosabbnak tűnt, mint a honlapjuk tartalma. Akkoriban az internetes megjelenés terén tanúsított ügyesség a vetélytársak közötti mérkőzés egyik aspektusának minősült. És valóban, a tömegkommunikáció rendszeresen foglalkozott az egyes szereplők internetes teljesítményével.
4. Háttér-információ nyújtása (*providing news background*). Ez a funkció nem több mint az adott politikai szervezet vagy politikus programjának, beszédeinek, parlamenti felszólalásainak elérhetővé tétele az Interneten. Arra mindig lehet számítani, hogy az újságírónak kevés az ideje, tehát a világháló mint gyorsan elérhető információs forrás, ahol az anyagok ráadásul írott, vagyis könnyen

¹⁵ Erről inkább Ladnert érdemes elolvasni.

¹⁶ Egy helyütt (Rash 1997:119) éppenséggel szürreális táncnak nevezi ezt az együttműködést.

nyen átemelhető és számítógéppel egyszerűen feldolgozható formában rejtőznek, túlságosan erős csábítást jelent a számára, aminek nem tud ellenállni. Böngészés közben pedig a kereső hamarosan az adott honlapokra téved.

5. Hírforrások megnevezése (*providing news sources*). A politikai szereplő rendszeresen tájékoztatja a médiát arról, hogy egyes ügyekben kihez, melyik párt-funkcionáriushoz érdemes fordulni. Nem kerül minden információ a világhálóra, azok jó része továbbra is csak személyes konzultáció útján szerezhető meg, minél specifikusabb területről van szó, annál inkább, s ezért szükséges az illetékesek kijelölése.
6. Tájékoztatás az információhoz való hozzáférés mikéntjéről (*providing news access*). A politikai szereplő rendszeresen tájékoztatja az újságírókat arról, hogy adott esetben bizonyos kérdésekről hol juthat hozzá a párt, illetve a politikus által hozzáférhetővé tett információhoz. Ez főként hirtelen szükségessé váló tájékozódáskor segítheti a tömegkommunikációt, vagyis olyankor, amikor nincs idő vagy mód közvetlen kapcsolatba lépni az adott szereplővel, hiszen például egy szóvivő egyszerre csak egy riporternek képes interjút adni, a lapzártá pedig közeleg.
7. Nyomás gyakorlása tömegkommunikációs tálalás érdekében (*providing coverage pressure*). A politikus vagy a politikai szervezet elhelyez valamilyen anyagot a honlapján, majd híveit arra buzdítja, hogy kérjenek eligazítást a sajtótól az adott ügyben. Az újságírók remélhetőleg nemsokára rátalálnak a publikálni vágyott anyagra. Ez főként a kis médiavisszhangban részesülő szereplők számára jó megoldás arra az esetre, ha sehogyan sem sikerül észrevétniük magukat a médiával.
8. Végül a politika és a sajtó hagyományos kapcsolattartása, a sajtóközlemények eljuttatása (*distributing press releases*) is felgyorsul és biztosabbá válik az Internet segítségével. A közvetlenül az újságíró elektronikus postaládájába érkező sajtóközlemény nem várakozik hosszan a küldő, majd a címzett postázójában, magán a postán, és nem kallódik el azután a sok papír között. Hozzátehetjük persze, hogy a *spam* divatja idején, továbbá akkor, amikor mindenki ezt az utat járja, egy-egy ilyen küldemény legalább olyan könnyen elveszhet a sok hasonló között, mint korábban egy-egy levél a többi közt, ám a gyorsaság és a megbízhatóság kétségkívül biztosabb erénye az Internetnek, mint a hagyományos postázásnak.

Láthatjuk, hogy Rash felfogása a hagyományos politikai kommunikáció-felfogásokat követi, vagyis hogy a kezdeményező mindig valamilyen politikai szereplő, a tömegkommunikáció pedig csupán közvetíti az információt. Olyan „interakció” ez, amelyben a tömegkommunikáció igazából csak reagál és sohasem kezdeményez, gyakorlatilag még akkor sem – például hírek „elültetése” esetében – amikor azt hiszi magáról.

Az állampolgárok társalgása az Interneten

Az egyik olyan terület, amelyről a megfigyelők valaha sokat vártak, illetve igen-csak féltek, az állampolgárok politikai egymásra találása az Interneten. Ennek legalább két fajtája van: a pusztá társalgás, és az olyan eszmecsere, ami további *online* politikai aktivitásba megy át, s így érintkezik az állampolgárok általában vett internetes politikai részvételének kérdéskörével.

Az internetes társalgások kutatóinak (Bentivegna, 1999 és 2002; Davis, 1999; Kumin, 2001; Hill-Hughes, 1998; Schalken, 2000 [in *Democratic Governance*]; Schneider, 1997; Wilhelm, 2000) egy része azt vizsgálja, vajon deliberatív jellegűek-e az internetes társalgások. Schneider 46 ezer üzenetet elemez, de a többiek sem érik be ezres mintáknál kevesebbel. Jóllehet Schneider teljesítményének mindenki tisztelettel adózik, chelyütt inkább Wilhelm vizsgálatait idézzük.

Wilhelm kifejezetten azt a kérdést teszi fel, hogy mennyire deliberatívak az online politikai társalgások, s ennek a megválaszolásához dolgoz ki empirikus módszert, majd azt alkalmazva jut el következtetéseihez.

Az első feladat természetesen annak eldöntése, hogy miben áll a deliberáció, s az ő megközelítése alapján a kritikai-rationális reflexiót kell deliberatívnak tekintenünk. Hogyan lehet ezt mérni? Wilhelm itt Fishkint hívja segítségül, aki szerint három feltétel fennállása esetén beszélhetünk deliberációról:

1. tartalmas politikai üzenetek cseréjéről van szó;
2. lehetőség van folyamatos vitára, melynek során a résztvevők reflektálhatnak az üzenetekre;
3. az üzeneteket interaktív módon dolgozzák fel a résztvevők, s ennek során az egyes hozzászólásokat összevetik más véleményekkel.

Nos, az Internet, s ezen belül a különféle *Usenet* és egyéb fórumok, valamint a speciális témák megvitatására szerveződött csoportok minden technikai lehetőséget biztosítanak ezeknek a feltételeknek a teljesüléséhez, a kérdés csak az, hogy a társalgások mennyiben használják ki deliberatív módon a lehetőségeket. Ezt pedig úgy lehet mérni, ha megvizsgáljuk, hogy a résztvevők

1. mennyiben érik be a saját véleményük kinyilvánításával és a saját információik átadásával, s milyen mértékben igénylik mások információit, illetve mennyire érdeklődnek mások véleménye iránt, amennyiben ugyanis csak kinyilatkoztatásokkal találkozunk, ez kizárja az értelmes véleményütköztetés lehetőségét;
2. mennyiben tesznek a résztvevők erőfeszítést arra, hogy megértsék és magukévá tegyék mások véleményét, és mások közleményeire válaszoljanak;
3. milyen mértékig válnak homogén csoporttá;
4. s végül – az *ad hominem* jellegű, s ezért vitaképtelen és megalapozatlan hozzászólásokhoz viszonyítva – milyen arányban tesznek közzé tartalmas, gyakorlati kérdésekre vonatkozó, racionálisan vitatkozó üzeneteket: ezzel lehet lemérni a társalgás kritikai-rationális jellegét.

Mindezek alapján Wilhelm tartomelemzést végez, melynek keretében kódolja az üzeneteket. Minden üzenet valamilyen megjelölést kap. Ez lehet például „informálás” (információ vagy vélemény közlése), „keresés” (információkérés valamilyen formában, akár nyíltvégű megjegyzés formájában), „témaindítás” (a társalgást elindító üzenet), „beépítés” (a társalgásban részt nem vevőktől származó nézetek belefoglalása a hozzászólásba), stb.

A feltett kérdést illetően az eredmények nem túlságosan pozitívak. Davis elemzéséhez hasonlóan (Davis, 1999) Wilhelm is úgy találta, hogy az üzenetek túlnyomó része egyoldalú kinyilatkoztatás, a résztvevők ritkán reagálnak egymás mondanójára, és a vélemények magas szintű homogenitást mutatnak, ami azzal fenyeget, hogy a más véleményen levők nem sokáig tartanak ki a velük szemben egységes mezőnyben, már csak azért sem – mint kiderül az elemzésből –, mert túlságosan gyakoriak az agresszív hozzászólások. Az internetes társalgások tehát nemigen sokasítják a deliberatív fórumok számát.

Dahlberg (Dahlberg, 2001a) nyomán mégis azt mondhatjuk, hogy a „mennyire deliberatív az *online* társalgások?” formában feltett kérdésünkre kapott alapvetően negatív válasz nem az út vége, ugyanis érdemes lehet bizonyos típusokat elkülöníteni a társalgások között. Dahlberg *liberális individualista*, *kommunitárius* és *deliberatív* típusokat különböztet meg. A nem vitatkozó, hanem pusztán önkifejezésre hajlandó társalgók elvileg az individualista típushoz sorolhatók, míg azok a fórumok, amelyek erőteljesen építenek *offline* aktivitásokra is, a kommunikatív típusot képviselik, s végül az érdemi vitát folytatókat nevezhetjük deliberatívnak.

Dahlberg tipológiája annak a belátásán alapszik, hogy a normatív politikatudományi megközelítés kritériumai szerint távolról sem minden internetes társalgás értékes, ám miért ne engednénk meg az internetezőknak is ugyanazt, amit az *offline* világ polgárai megtehetnek, vagyis azt, hogy ne csak deliberatív módon politizáljanak.

Résztétel a politikai életben

A résztétel internetes megjelenésének eddigi vizsgálatai két csoportra oszthatók. Az egyikbe tartozó kutatások a valós résztvételt próbálták mérni, vagyis azt, hogy az állampolgárok és csoportjaik milyen módon használják politikai akciókra a világháló nyújtotta lehetőségeket. A másik csoport a résztvételt elsősorban lehetőségként fogta fel, vagyis azt mérte, hogy mely országban, illetve egy-egy országban belül egyes társadalmi csoportokban milyenek a résztvételt lehetővé tevő Internet-hozzáférés mutatói.¹⁷

Az előbbi kérdésfeltevés egyik tipikus példája Jakob Linnaa Jensen kutatása (Jensen, 2003). Jensen tanulmányát azért is érdemes megemlítenünk, mert itt nemzetközi, pontosabban lokalitás-közi összehasonlítást is találunk. Jensen az elsősorban Lincoln Dahlberg (Dahlberg, 2001b) vizsgálatai alapján elhíresült *Minnesota E-democracy* résztvevőit veti össze néhány dán példával.

A megközelítés messzemenően politikai-szociológiai¹⁸: a szerző először megvizsgálja a résztvevők Bourdieu-i értelemben vett tőkeellátottságát, vagyis gazdasági, szociális és kulturális háttérét, s ezután következik a minta elemzése abból a szempontból, hogy milyen résztvételi adatok jellemzők rájuk.

A gazdasági háttér felmérése jövedelemkategóriák alapján történik, s a mintát Jensen a minnesotai népesség, illetve az amerikai lakosság jövedelemadataival veti össze. Az eredmény az, hogy az Interneten politikailag aktív polgárok jövedelmi háttere szignifikánsan jobb, mint a másik két populációé. A dán adatok sem mondanak mást: a kulturális és a szociális tőkére irányuló felmérés is magasabb szintet mutat az aktív részvételt tanúsító polgárok körében, mint másutt.

A részvételi formák esetében a kutatás mindenképp előtérbe hozza a választ, hogy az internetező polgár mennyire tekinti saját magát a politika iránt érdeklődőnek általában is, nemcsak az internetes aktivitás terén. A továbbiakban Jensen a részvétel két fajtáját különíti el: a formálisat (ilyen például a választásokon való részvétel vagy a politikai szervezeti tagság) és az informálisat (ide tartozik például a barátokkal való politikai társalgás vagy a városi politikai rendezvények látogatása).

A szakirodalom ugyan arra hívja fel a figyelmet, hogy az utóbbi időben csökkent a formális részvétel intenzitása, és nőtt az informálisé, a minnesotai minta mégis egyenletes aktivitást mutat mindkét fajta részvétel tekintetében, míg a dán minta esetében a formális részvétel jóval aktívabb. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy ugyanazok a személyek aktívak *online*, akik *offline* is azok, vagyis szociológiai értelemben nem igazolódott be az a várakozás, hogy azok, akik *offline* passzívabbak, a háttérbe szorultak, bátortalanok és gyengébb kommunikációs készségekkel bírnak, viszonylag intenzívebben igénybe fogják venni az új médiumot. A pártok után tehát immár az állampolgárok körében is azt találjuk, hogy a politikai élet a maga „normális” medrében folydogál tovább az Internet korszakában is.

A kihívás-irodalom

A tanulmány további részében azt vizsgáljuk, hogy az Internet megjelenése mely politikatudományi diskurzusokat tett újra fontossá, arra készítetve őket, hogy újraalkossák magukat. Az alábbiakban tehát olyan diskurzusokat mutatunk be, amelyeknek a fontossá válása mögött kitapinthatóan ott található az Internet megjelenése, ám ugyanakkor közvetlenül nem erről szólnak, hanem a politikatudomány hagyományos kérdéseiről. Látnunk kell, hogy jobbára olyan témákról van szó, amelyek az utóbbi időben nemcsak az Internet megjelenése miatt váltak érdekessé. Az adott terület gondjait ugyanakkor a szakmai vagy az értelmiségi diskurzusok nem utolsósorban az Internet igénybe vételével remélik megoldhatni.

Hangsúlyozottan újraalkotásról és nem paradigmaváltásról van szó. A régi paradigmák átmenetileg megkérdőjeleződhetnek, de végül is egyelőre nem történik más, mint hogy bizonyos összetevőik értelme átalakul, a vizsgálatokat irányító kategóriák súlyaránya egymáshoz képest megváltozik, s esetleg új fogalmak tűnnek immár megkerülhetetleneknek. Az alábbiakban röviden, felsorolásszerűen olyan fogalmak megje-

¹⁷ A részvétel kérdését Pippa Norris megközelítése egyszerűsíti le a hozzáférésre. Ez a leegyszerűsítő gesztus az egyik oka annak, hogy Norris munkájával a kihívás-irodalomról szóló részben foglalkozunk.

¹⁸ Hasonló megközelítéssel találkozunk Wilhelm (2000) tanulmányának erre vonatkozó fejezetében is.

lenéséről és átértékelődéséről szólnak, mint a politikai közösség, a részvétel, a kommunikáció, a tömegkommunikáció, a szabadság és maga a politika. Ezeket két csoportra bontva, a politika alapfogalmaival és a politikai kommunikáció fogalmaival foglalkozunk.

A politika alapfogalmai

A politika mibenléte

A posztmodern világérzés, a marketing és a *PR* divatja, a televízió zavarba ejtő ereje, majd az Internetben rejlő lehetőségek láttán a szakma és a szélesebb közvélemény is megküzdött azzal a kérdéssel, hogy a politikában vajon az intézmények, vagy a kommunikáció, a diskurzus szerepe tekinthető-e elsődlegesnek.¹⁹ Némelyek olyasfajta paradigmaváltást hajlamosak felsejleni látni, mint amilyen a második világháború után a behaviorizmus és az institucionalizmus között ment végbe a szakmában (Musgrove-Hug, 2003). Mint ahogyan a negyvenes években a politika és ezen belül a politikai kommunikáció legfontosabb vizsgálatai során természetes volt az emberek viselkedésében végbemenő változásokra koncentrálni, úgy lett utóbb – tulajdonképpen mindmáig – természetessé az, hogy a kutatók a politikát, illetve a politikai kommunikációt elsősorban intézmények (pártok, kormányzati szervek, tömegkommunikációs eszközök, politikai mozgalmak stb.) tevékenységének tekintsék.

Már a hatvanas, majd a hetvenes évektől kezdve mind komolyabb kihívást jelentett a politikatudomány számára az, amit röviden a filozófia és a társadalomtudományok nyelvi fordulatának, posztmodern korszakának szoktak nevezni. A részletek taglalása helyett legyen elegendő itt annyit jeleznünk, hogy a nyelv és a kommunikáció helyértéke olyannyira megnőtt az utóbbi évtizedekben, hogy sokak számára immár az intézmények is csupán nyelvi konstrukciók, egy intézmény csak akkor létezik, ha kommunikál a környezetével, vagy ha legalább a (politikai) kommunikáció tárgyát képezi.

Az Internet megjelenése természetesen újabb lökést adott az olyan töprengéseknek, amelyek számára az új, posztmodern korszak egyik, vagy talán legfontosabb vonása a kommunikáció felértékelődése. A régi nagy, intézményekké szilárdult narratívák elhalása után a kicsi és éppen ezért csak folyamatosságuk révén létező narratívák kerülnek a középpontba. Az intézmények kétszeresen is hierarchikusak, egyrészt azért, mert belső hierarchiával rendelkeznek, másrészt pedig azért, mert beilleszkednek az intézmények hierarchiájába. Ha azonban valamely intézmény érvényességét és létjogosultságát is a körülötte folyó társalgások határozzák meg,

¹⁹ Az irányzat Magyarországon is megjelent a kilencvenes évek közepén, túlnyomórészt Szabó Márton munkáin keresztül.

akkor a hierarchiák lebomlanak, és inkább rugalmas (kommunikációs) hálózatok után kell kutatnunk, ha meg akarjuk érteni a (politikai) világot.

Mára a kezdeti kommunikatív láz elmúlt, a diszkurzív és kommunikációs elemzések legitim módon betagozódtak a politikatudományba, de annyi kétségkívül megmaradt belőlük, hogy ma a politikát a maga kommunikációs aspektusai, a média nélkül nagyon nehéz tárgyalni a szakmában.

A térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos képzetek a politikában

Ezzel a diszkurzív fordulattal magyarázható, hogy megszülettek olyan munkák, amelyeknek a szerzőit a politikában és a politikatudományban fontos szerepet játszó konstrukciós módok izgatják. Diana Saco (Saco, 2002) szerint politikai fogalmaink a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos, meghatározott képzetekhez kötődnek, és ugyanez elmondható arról is, ahogyan a politika számos kérdését megközelítjük.

A szabadságot például valamilyen szabad, nyílt térként képzeljük el, de egyben olyan térként is, amit külső behatolás ellen különféle falak határolnak; azáltal nyílik számunkra szabad tér, hogy mások előtt falak emelkednek a mi szabadságunkba való behatolásuk megakadályozása végett. Csakhogy a kibertér megjelenésével – nem véletlen, hogy néha az internetes kapcsolatrendszereket is térként közelítjük meg – ezek a falak mindinkább átjárhatókká válnak, ami egyszerre félelmetes és felszabadító hatású. Például a *cookie*-k elfogadásával hozzájárulunk ahhoz, hogy mások egyre többet tudjanak meg rólunk, vagyis egyre közelebből vizsgáljanak bennünket, és mások magánéletét illetően így járunk el mi is.²⁰ Egyszerre válunk láthatóbbakká és láthatatlanabbakká, hiszen miközben mások sok mindent megtudhatnak az érdeklődésünkről és ízlésünkről, ugyanakkor bárkinek vagy bárminek kiadhatjuk magunkat. Részt vehetünk továbbá mindenféle virtuális közösségben, de eközben folyvást félhetünk attól, hogy a többiek nem azok, aminek, illetve akinek mutatják magukat. Ezt a félelmet az okozza, hogy a bizalom megalapozója a testi jelenlét, a *face-to-face* kommunikáció – ha másért nem, akkor azért, mert bízunk abban, hogy képesek vagyunk a másik arcáról olvasni, illetve azért, mert a kommunikáció jelentős része testbeszéd és nem pusztán verbális teljesítmény. Ez politikailag azért is érdekes, mert az anonimitás, illetve annak állandó gyanúja, vagyis az, hogy a partner mégsem az, akinek véljük, lehetetlenné teszi például azt, hogy sejtjük, illetve biztosak legyünk abban, hogy a partner mögött milyen erők és érdekek állnak. Be kell érünk azzal, hogy a szavait mérlegeljük, arra figyeljük, amit mond, nem pedig arra, hogy ki mondja.

A térproblémához tartozik a mobilitás kérdése is. Azért tartozhat ide, mert az Internet egyik nagy adományának a közösségalkotás földrajzi, etnikai, szexuális és egyéb korlátaitól való szabadságot tekintik. Megint érzékelhetjük, hogy az identitást egyfajta térként fogjuk fel, s a különféle identitásterek között az Internet jóvoltából immár szabadon mozoghatunk. Másrészt felmerül a kérdés, hogy vajon szükségképpen el kell-e fogadnunk azt a hallgatóságos antropológiai előfeltevést, miszerint az „jó” dolog, ha az ember megszabadul földrajzi, etnikai, szexuális és egyéb kötöttségeitől – és egyúttal az ilyen értelemben meghatározott közösségeitől is.

²⁰ Már McLuhan kijelenti, hogy a magánélet és annak szentsége kifejezetten az írásbeliség korszakához kötődik, s annak leáldoztával, vagyis egy új uralkodó médium megjelenésével a magánélet felszámolódik.

Ez a probléma azt a kételyt is felveti, hogy a földrajzi mobilitás szempontjából vajon tényleg unikális-e a mai társadalom. Charles Tilly azt mondja (Wellman, 2001:22), hogy az emberiség történelmében a mai kor csak azért látszik olyan mobilisnak, mert a megelőző kétszáz év kirívóan immobilis volt. Tilly szerint ebben az időszakban a helyhez kötött vállalatok és az államok is az immobilitásban voltak érdekelték, ezért tűnt természetesnek a térbeli kötöttség. Messzebbre visszanezve nyilvánvaló, hogy nem a mai társadalom az első mobil társadalom, vagyis a térhez kötöttség előfeltevése – történetileg nézve, de voltaképpen csak az Internet által lehetővé tett perspektívából – messzemenően problematikusává válik.

A másik végletet, a politikai intézményeket tekintve így a képviselő elvét is a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos képzeleteinkre alapozzuk. Minél kisebb a tér, és ebből adódóan minél kisebb a közösség taglétszáma, annál autentikusabb a demokrácia, mert az emberek a saját testi jelenlétükkel vállalva a felelősséget, közvetlenül vehetnek részt a döntéshozatalban, és nem kényszerülnek képviselőre, annak mindenféle torzító következményével együtt. Nos, Saco szerint az Internet megjelenésével ezt is újra át kell gondolnunk, hiszen a világhálón keresztül közelebbi ismeretségbe kerülhetünk valakivel, aki a világ túloldalán él, mint azzal, akinek a saját házában lakik.

Nem arról van szó, hogy a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos viszonyok megfordulnának, hanem arról, hogy akkor, amikor a politikáról gondolkodunk, talán értelmetlenné válik a hagyományos mértékben rábíznunk magunkat a térrel és a testi jelenléttel kapcsolatos képzeleteinkre és metaforáinkra, hiszen az Internet világában egymással teljesen ellentétes társadalmi térkonstrukciók lépnek működésbe.

A politikai közösség mibenléte

Az internetes társalgások vizsgálata során nemcsak azt a kérdést teszik fel a kutatók, hogy mennyire deliberatív a diszkusszió, hanem azt is, hogy a virtuális közösségek vajon közösségek-e egyáltalán, és ha igen, mennyire. Hasonlóképpen az Interneten szerveződő globális vagy lokális mozgalmak vizsgálatának is egyik fontos kérdése az, hogy ezek milyen értelemben tekinthetők politikai közösségeknek. Jankowski (Jankowski, 2002) megállapítja, hogy a virtuális közösségekről érkezők pillanatokon belül terminológiai vitákba és fejtegetésekbe bonyolódnak. Magyarán: a közösségekkel kapcsolatos vizsgálódások még jóformán el sem indulhattak, mert az alapfogalom mibenlétét illetően a tudományos közösség nem jutott közös nevezőre.

A közösség problémája ugyanakkor nagyon fontos egy másik irányból nézve is. Robert Putnam sokat tárgyalt könyve, a *Bowling Alone* (Putnam, 2000), nagyon élesen veti fel azt a kérdést, hogy milyen állapotban is vannak a közösségek ma az Egyesült Államokban, s látélete szerint a helyzet rendkívül lehangoló. Putnam a válaszkeresés közben annak is utánanézt, hogy milyen a médiumok hatása a közösségek állapotára, és azt mondja, hogy a közösségek elsorvadásáért talán leginkább a televízió és a tömegkommunikáció felelős. Ugyanakkor azt is állítja, hogy az Internet esetleg visszafordíthatja ezt a kedvezőtlen tendenciát.

A közösség, illetve a politikai közösség problémája mindig is nehezen tisztázható kérdés volt. Michael Saward (Saward, 2003) szerint a közösségről valami olyasmit szokás gondolni, hogy az olyan, mint a család, esetleg mint valamilyen falu,

csak nagyobb ezeknél. Ha pedig politikai közösségről beszélünk, akkor a nemzetállamra szoktunk gondolni, de úgy, hogy közben azért valamiképpen a közvetlen demokrácia nosztalgikus athéni modellje lebeg a szemünk előtt.

Mi jellemzi tehát hagyományosan a politikai közösséget, vagy inkább a róla alkotott fogalmainkat? – A politikai közösség egyrészt tartós szervezetekből áll, másrészt meghatározott népre alapozódik, továbbá adott összefüggő területre terjed ki. Mármost, a mai politikaelméleti próbálkozások támadják ezt a három attribútumot – jelentős részben az Internet alapján. Igen sok közösségről, nem utolsósorban az internetes közösségekről elmondhatjuk, hogy sem nem tartósak, sem nem ugyanahhoz a néphez vagy népcsoporthoz tartozó emberek alkotják őket, és nem kötöttek területileg sem. Ugyanakkor mégsem állíthatjuk, hogy ne lenne köztük több politikai jellegű közösség is – például azok, amelyek időnként összegyűlnek valamely nagyvárosban, hogy tiltakozzanak a globalizáció ellen. Ezek – és maguk az akcióik is – az Interneten szerveződnek, a legkülönbélebb országok polgáraiból állnak, és nem alkotnak tartós szervezeteket.

Van persze, aki inkább hálózatokról vagy kollektivitásokról beszél. Charles D. Raab és Christine Bellamy (Raab – Bellamy, 2001) számára ez lehetővé teszi, hogy az egységes politikai közösség helyett a vegyes politikai intézményrendszer (*mixed polity*) fogalmát ajánlják. Ennek az a lényege, hogy a demokratikus társadalmat érdemesnek látszik abból a szempontból tagolni, hogy egységei milyen módon demokratikusak. A szerzőpáros megállapítja, hogy az Internet megjelenése nem változtatott a parlamentáris döntéshozatali mechanizmus demokratizmusán (a közvetlen részvétel nem váltotta fel a képviseleti rendszert), s a *reinforcement* tézis alapján ez nem is várható. Úgy látják azonban, hogy ez hosszabb távon sem kérdőjelezi meg az Internet politikai hasznosságát, csak éppen nem a nagy képviseleti rendszerekben, hanem más politikai egységekben játszik szerepet már most és a jövőben is. A politikai rendszer és a demokrácia tehát nem lehet minden szintjén és minden egységében homogén.

Ha azonban a politikai közösséget nem alapozza meg valamilyen hagyományos, hallgatólagosan elfogadott tényező, s ha esetleg búcsút kell intenünk magának a közösség fogalmának is, akkor mi foghatja össze az embereket? – Az állam nem, hiszen ezek szerint az is csupán egy lesz a számos politikai egység közül, amelyekhez a polgárok tartozhatnak. Ez a keresgélés vezetett el sokakat a bizalom kérdéséhez (lásd például Uslaner, 2001; Schaal, 2003).

Részvétel

A politikai apátia a nyugati demokráciák régi problémája, hasonlóan a különféle demokratikus deficitekhez. Az Internet révén ezek enyhíthetők. Nem értünk-e félre azonban valamit ebben a kérdésben is?

Van Deth (Van Deth, 2001) rendkívül érdekesen közelíti meg a problémát. Először is konstatálja, hogy szinte ijesztő az a sebesség, amivel a szakirodalom által a politikai részvétel körébe sorolt tevékenységek köre bővül. Azt mondja, hogy míg a negyvenes években a politikai részvétel gyakorlatilag csak a szavazásokon való megjelenésből állt, ma már összesen körülbelül hetvenféle részvételi tevékenységet gyűjthetünk össze az erre vonatkozó irodalomból. A politikai részvételként számon tartott

tevékenységeknek azonban nemcsak a változatossága nőtt meg, hanem a tere is, olyannyira, hogy manapság mindenkinek, aki a részvételtől értekezik, gyakorlatilag a politika egészéről kell szólnia.

Van Deth azt is kifejti, hogy ennek a bővülésnek mi lehet az oka. Az elsőrendű tényező az állam tevékenységi körének folyamatos szélesedése, éppen a negyvenes évektől kezdve. Minél nagyobb az állam, annál fontosabbá válik, hogy az állampolgárok nyomást gyakorolhassanak rá, és annál többféle célból, különféle módokon kell az államra nyomást gyakorolni, a nyomás gyakorlását pedig eminens állampolgári politikai részvétellként regisztráljuk. Ahogyan az állam hatóköre – akár a híres *public-private partnership* révén, vagyis a közélet és a magán szféra együttműködési formáin keresztül – kibővül, úgy válik mind több, korábban magánjellegűnek tekintett tevékenység is politikailag relevánssá.

Az Internet megjelenése felgyorsította ezt a bővülési folyamatot, hiszen a korábbiak mellett megjelentek új részvételi lehetőségek, valamint olyan új tevékenységformák (internetes politikai társalgási fórumok, internetes akciók, a helyi önkormányzattal való kapcsolattartás új formái stb.), amelyeket a szakma politikai részvétellként vehet lajstromba.²¹

Demokrácia és deliberáció

Az internetes társalgások vizsgálata a deliberáció és demokrácia viszonyával kapcsolatban különösen nagy hátszelet kapott a kilencvenes évek elején újra megülő vita nyomán. Habermas-nak a nyilvánosság megváltozásáról írott könyve ekkortájt jelenik meg angolul, majd az évtized közepén a téma újabb lökést kap Gutman és Thompson (Gutman – Thompson, 1996) könyvétől, hogy végül az évtized végén John Dryzek (Dryzek, 2000 és 2003:1) okkal jelenthesse ki: a demokráciaelméletek közül ma a deliberatív felfogás a legerősebb.

Ezzel kapcsolatban az alábbi vitatémák merülnek fel:

A szavazás és a társalgás szembeállítása: egyre többen érvelnek amellett, hogy a demokrácia nem merülhet ki a szavazatszámolásban, hanem csak tartalmi viták adhatják meg a legitimitását.

Minnek kell deliberatívnak lennie? A meglevő intézményeknek? Esetleg új intézményeket, illetve intézményközi fórumokat kellene létrehozni a deliberáció lehetővé tétele, majd további gazdagítása érdekében?

A meglevő fórumok közül melyek deliberatívok? Melyek nem azok, pedig annak kellene lenniük? (A parlamentnek például deliberatívnak kellene lennie, de nem az, mert ott jobbra párhuzamos monológok hangzanak el.)

Hogyan kellene a körülményeket úgy alakítani, hogy a különféle fórumok minél deliberatívabbak legyenek?

Legyenek-e mesterségesen létrehozott deliberatív fórumok, olyanok, amelyenről Fishkin beszél, vagy reménykedjünk abban, hogy a spontán fórumok – köztük az internetes fórumok is – releváns fórumokká fejlődnek?

²¹ A témához lásd még Johansson (2003).

Hogyan kellene a különféle nem formális és nem reprezentatív deliberatív fórumok eredményeit, politikai konszenzust elért állásfoglalásait ismertté tenni és érvényesíteni a kormányzat működésében?

Pusztán azáltal tehát, hogy élénk politikai fórumok jöttek létre az Interneten, a demokráciát, illetve tágabb értelemben a politikát illetően is felmerült egy sor paradigmáig hatoló kérdés.

A politikai kommunikáció fogalmai

A new media terjedelme

Richard Davis és Diana Owen (Davis – Owen, 1998) az Internetet az úgynevezett *new media*, az új médiumok egyikeként tárgyalja. Messzemenő párhuzamot vonnak a számítógép-hálózatok és az olyan médiumok között, mint például a „betelefonálás” rádió- és televízió-műsorok vagy a televízióban látható tréfás politikai magazinok.

Azt állítják, hogy az Internet beleilleszkedik egy olyan koráramlatba, amelynek lényege a közönség bevonása a tömegkommunikációba, s ezen belül a politikai kommunikációba is. Az említett médiumok, illetve műsorok mind erőteljesen feltételezik a közönség aktivitását, más szóval interaktívak. A közönség bevonása a betelefonálás műsorok esetében kézenfekvő, de még ott is érvényesül, ahol szakértők helyett a stúdióba meghívott hétköznapi emberek vitatnak meg közérdeklődésre számot tartó kérdéseket. Ez utóbbi műsortípusban ráadásul népes stúdióközönség is jelzi a kommunikáció kétirányúvá válását, hiszen néha a közönség is hozzászólhat a vitához, de legalábbis tetszésnyilvánítással mindig kifejezi a véleményét. Kérdéses persze, hogy ez a bevonódás, az interaktivitás mennyiben illúzió és mennyiben valóság.

Az Internetet azonban nemcsak az interaktivitás közössége helyezi egy csoportba ezekkel a műsorokkal, hanem bizonyos tartalmi vonatkozások is. Az új médiumok tartalmára általában is jellemző valamiféle mélységes bizalmatlanság, sőt esetenként utálat a bevett társadalmi-politikai intézményekkel és a politikusokkal szemben, de ami igazán elválasztja az új médiumokat a régiektől, az a politikusokat érintő támadó kijelentések és az *ad hominem* jellegű támadások sokasága, mind egyes személyek, mind pedig bizonyos csoportok ellen. Ilyenekkel éppen olyan gyakran találkozhatunk a tréfás közéleti tévéműsorokban, mint az internetes fórumokon.

Richard Davis meggyőződése szerint tehát az Internet használatát egyáltalán nem a számítógép-hálózatok technikai adottságai határozzák meg, hanem a társadalmi és kulturális körülmények, illetve tendenciák. Ebből az következik, hogy az Internetet illetően például olyan vizsgálatokat érdemes végezni, amelyek éppen ezekre a tendenciákra kérdeznak rá. Az ott megjelenő tartalmak és a formák alapján az Internet vajon inkább a bulvárlapokhoz hasonló, illetve populárisabb médiumnak tekinthető-e, mint az *offline* média? – Ez például úgy mérhető, ha összevetjük egy-egy újság *offline* és *online* változatát, a témák, a hangütés, a nyelvhasználat, az interaktivitás és más hasonló szempontok figyelembe vételével.

Kommunikáció-fogalom

Végül érdemes néhány mondat erejéig megemlékeznünk arról a reakcióról, amellyel a kommunikációelmélet fogadta az Internet megjelenését.

Horányi Özséb (Horányi, 1997) azt mondja, hogy az Internet, de általában véve az új kommunikációs technikák megjelenése okán is újra át kell gondolni a kommunikáció fogalmát. A kommunikációelmélet hagyományosan beleértette a kommunikáció fogalmába azt, hogy a kommunikáció, a kommunikációs aktus végbemegy. Bármelyik kommunikációelméleti hagyományt vesszük is szemügyre, mindegyik hallgatólagosan előfeltételezi, hogy a kommunikációban többen vesznek részt, s hogy ebben az értelemben csak akkor érdemes kommunikációról beszélni, ha valamilyen tartalom átadása valóban megtörténik.

Mit kezdjünk azonban egy olyan helyzettel, amikor a mind több ember számára elérhető rádiós és televíziós csatornák megszázsorozódása, de főként a világhálón közzétett honlapok milliós nagyságrendű megjelenése nyomán egyáltalán nem vehető biztosra, hogy egy adott műsorszám, illetve webtartalom bárkihez is eljut. A bizonytalanság fordított irányban is fennáll: éppen a közönség meglétének és kilétének a kiismerhetetlensége miatt még az is bizonytalan, hogy az elektronikus médiumok tartalomszolgáltatói – amikor kialakítják és elérhetővé teszik a maguk üzenetét az adott médiumban – vajon gondolnak-e egyáltalán valamely meghatározott fogyasztóra vagy kommunikációs partnerre. Ezért megfontolandó Horányi Özséb javaslata, hogy a kommunikáció eddigi definíciói helyett vezessünk be egy újat, amely szerint a kommunikáció nem más, mint az elérhetővé tett tartalom – függetlenül attól, hogy ez a tartalom valaha is eljut-e a címzetthez, illetve hogy van-e bármilyen, akár csak homályosan is meghatározott címzettje.

Ezt a kommunikáció-felfogást a közvetlenül és gyakorlatilag azonnal elérhető csatornák és honlapok óriási mértékű felszaporodásán túl vonzóvá teszi a tartalomrögzítés eszközeinek tömeges elterjedése is. A magnetofonok és a videó készülékek elterjedése után a szintén bízást tartalomrögzítőnek tekinthető számítógépek, majd a különféle fájlcsere-lő rendszerek és a hálózatok tömeges elterjedése logikusan vezet el újabb és újabb kérdésekhez. Felismertük, hogy kérdéses lehet kizárni a kommunikáció kategóriájából azt a témérdek felvett, letöltött, de esetleg soha meg nem nézett, meg nem hallgatott anyagot, amit sokszor maguk a felhasználók is csak azért rögzítenek, mert ezt olcsón és könnyen megtehetik, és mert ezeket az anyagokat bármikor elérhetővé akarják tenni a maguk számára. Magyarán: a kommunikáció egy része valószínűleg a felhasználók számára sem más, mint elérhetővé tett tartalom.

Egy új paradigma kísérlete

Azért is foglalkoztunk a kommunikáció-fogalom ilyesfajta átalakulásával, mert a következőkben egy olyan paradigma kísérletét szeretnénk bemutatni, amelyik hasonló logikát, a valóság helyett a lehetőségek számbavételét helyezi a középpontba. Ilyen próbálkozásnak tekinthetjük Pippa Norris erőfeszítéseit. Norris ez idő szerint legfontosabb munkája ebben a témakörben – a tanulmány mondandójának fő irányát szembeállítandó az ördögi kör-elképzelésekkel – magyarul az „Angyali kör” címet kapta (Norris, 2001).²²

Az ördögi kör természetesen a média és a politika viszonyának leírására szolgáló logika metaforája. A politikáról szóló információk legfontosabb forrása a modern társadalomban a tömegkommunikáció. Ez a tömegkommunikáció azonban résztvevőből egyre inkább pusztá fogyasztóvá fokozza le a jobb sorsra érdemes állampolgárt. Maga a politika, de az állampolgárok attitűdje is követi a tömegkommunikáció, a média logikáját; a politika egyre inkább szórakoztató, bulvárjellegű tevékenységgé válik, és a polgárok is egyre kevésbé várnak tőle ennél többet. A tömegkommunikáció pedig kiszolgálja és felerősíti ezt az ördögi kört – ezt a betegséget nevezzük „médiakórnak”.²³

Norris azonban éppenséggel angyali körről beszél. Azt mondja, hogy a médiakór-diagnózis terjesztői a demokráciát illetően túlságosan nagy súlyt helyeznek a politikai részvételre. Ő ezzel szemben Schumpeterhez nyúl vissza, aki megkülönbözteti a pluralista versenyt, a politikai részvétel vagy *participáció*, valamint a civil és politikai szabadságjogok dimenzióit.

Eszerint a demokrácia értékének fokmérői között csak az egyik a részvétel. Márpedig amennyiben például a pluralista verseny szempontjából vizsgáljuk a politikai kommunikációs tendenciákat, akkor azt látjuk, hogy az utóbbi évtizedekben a csatornák, és ezzel együtt a médiumokból nyerhető tartalmak is óriási mértékben megszokasodtak – természetesen nem utolsó sorban az Internet megjelenése következtében. A hírforrások versenye intenzívebb lett, korábban sosem látott tartalmakhoz juthat hozzá az, akinek erre szüksége van. Ez pedig potenciálisan lefaraghat az eddig hátrányos helyzetben levők lemaradásából, legyenek azok akár pártok, politikai mozgalmak, politikusok vagy egyszerű állampolgárok.

Az új médiumok – ide értve az Internetet is – megkönnyíthetik a civil társadalom mobilizálását, növelhetik a kormányzati szervek és általában a politikai élet átláthatóságát, a hatalmi intézmények elszámoltathatóságát, lehetővé tehetik az állampolgári részvételt a döntéshozatali folyamatokban, a kormányzati szolgáltatások nyújtása és igénybe vétele egyaránt olajozottabbá válhat általuk, összességében tehát javíthatnak a képviselési demokrácián. Ha a szakirodalom a fejlett demokráciákra jellemző részvételi adatokat látva fanyalog is, azt azért nem vonhatja kétségbe, hogy az Internet óriási lehetőségeket nyit meg például az új demokráciák vagy a még tekintélyuralom alatt sínylődő országok civil társadalma és politikai mozgalmai előtt.²⁴ Ezekben a társadalmakban még a hagyományos szabadságjogok kivívása és megszilárdítása a feladat.

²² Az eredeti cím „Virtuous Circle”, ennek magyar változata a Médiakutató megnevezetlen fordítójának ügyességét dicséri.

²³ Szintén az előző jegyzetben említett fordító leleménye.

Talán ebből a rövid összefoglalóból is érződik, hogy Norris folyvást a lehetőségekről beszél, arról, hogy egyenes adásban nézhetjük a parlamenti üléseket, számtalan újságot olvashatunk, elektronikus leveleket küldhetünk, véleményt nyilváníthatunk stb... Az már sokkal kevésbé érdekli, hogy ezek a lehetőségek vajon valósággá is válnak-e, használják-e az emberek ezeket az eszközöket, és a nyilvánossághoz való hozzáférést illetően valóban kiegyenlítődnek-e az egyes pártok esélyei. Azért érezzük mégis egy új paradigma lehetőségét a Norris-i megközelítésben, mert kellően elnéző és optimista szemléletet képvisel ahhoz, hogy bárkinek tessenek, aki egyfelől hajlamos elfogadni a *reinforcement* tézist, másfelől pedig magáévá tudja tenni az Internet fontos jövőbeli szerepével kapcsolatban szőtt reményeket.

Pippa Norris-szal tulajdonképpen vissza is jutottunk a kiindulópontunkhoz, hiszen tanulmányunkat azzal kezdtük, hogy az Internetben szunnyadó lehetőségeket felsorakoztató szakirodalomban megtalálható gondolatmeneteket fogjuk ismertetni. Norris természetesen annyiban már túl van ezeken, hogy nagyon karakteres megközelítés alapján folytatott kiterjedt kutatásokat, s ezek nyomán állítja azt, amit állít. A következő időszak feladata ezután már nem az értelmiségi jövődölésekkel, hanem például a Norris felfogásával való szembenézés lesz.

IRODALOM

- Althaus, Scott L. – Tewksbury, David (2000): „Patterns of Internet and Traditional News Media Use in a Networked Community”, *Political Communication*, 17:21-45.
- Bentivegna, Sara (1999): *La politica in rete*. Meltemi, Roma.
- Bentivegna, Sara (2002): *Politica e nuove tecnologie della comunicazione*. Laterza, Roma.
- Berta Kata (2001): „A magyar parlamenti pártok internetes megjelenése”. Szakdolgozat, ELTE ÁJK, Politológus szak, Budapest.
- Boda Zsolt (2003): „Election Campaign and Internet: An Analysis of the Web Sites of the Hungarian Political Parties”. Paper prepared for the workshop ‘The Changing Media and Civil Society’, ECPR Joint Sessions of Workshops, Edinburgh.
- Bryan, C., R. Tsagarousianou – D. Tambini (1998): „Electronic democracy and the civic networking movement in context”, In: Tsagarousianou, R., D. Tambini és C. Bryan (eds.), pp. 1-17.
- Community Informatics. Shaping Computer-Mediated Social Relations*. (2001): Eds. Leigh Keeble and Brian D. Loader, Routledge, London.
- Dahlberg, Lincoln (2001a): „Democracy via cyberspace. Mapping the rhetorics of three prominent camps” *New Media and Society*, 2.

²⁴ Hogy az új demokráciák paradigmatis fontosságra tettek szert Pippa Norris számára, azt jelzi, hogy például a „Digital Divide?” c. munkájának 103. oldalán kétszer is rájuk hivatkozik, miközben esetenként gúnyos szavakkal marasztalja el a politikai életben való részvételt mindenek fölé helyező szakírókat – lásd például ugyanott a 104. oldalon.

- Dahlberg, Lincoln (2001b): „Extending the Public Sphere through Cyberspace: The Case of Minnesota E-Democracy”.
http://firstmonday.org/issues/issue6_3/dahlberg/index.html
- Danziger, J. Dutton – W. Kling, R. – Kraemer, K. (1982): *Computers and Politics: High Technology in American Local Governments*. Columbia University Press. New York.
- Davis, Richard – Owen, Diana (1998): *New Media and American Politics*. Oxford University Press, New York.
- Davis, Richard (1999): *The Web of Politics*. Oxford University Press, New York, Oxford.
- Dányi Endre (2002): „A faliúság visszaszól. Politikai kommunikáció és kampány az Interneten” *Médiakutató*, 2002. Nyár.
- De Rosa, Rosanna (2000): *Fare politica in Internet. Come le nuove tecnologie influenzano la politica*. Apogeo, Milano.
- De Rosa, Rosanna (é.n.): “Surveying the cyberspace: considerazioni metodologiche” kézirat. *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*. (2000): Eds. Jens Hoff, Ivan Horrocks and Pieter Tops, Routledge, London.
- Dryzek, John S. (2000): *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, Oxford.
- Dryzek, John S. – Christian List (2003): “Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation”. *British Journal of Political Science*, 33.
- Gibson, Rachel – Stephen Ward (2000): “A Proposed Methodology for Studying the Function and Effectiveness of Party and Candidate Web Sites”. *Social Science Computer Review*, Vol. 18 No. 3, Fall
- Groper, Richard (1996): „Political Participation and the Internet: A Review Essay”. *Political Communication*, 13.
- Gutman, Amy – Dennis F. Thompson (1996): *Democracy and Disagreement*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hill, Kevin A. – Hughes, John E. (1998): *Cyberpolitics. Citizen Activism in the Age of the Internet*. Rowman & Littlefield, Lanham-Oxford.
- Holmes, David ed. (1997): *Virtual Politics. Identity and Community in Cyberspace*. Sage, London.
- Horányi Özséb (1997): „Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé”. *Európai Szemmel*, 1.
- Jankowski, Nicholas W. (2002): „Creating Community with Media: History, Theories and Scientific Investigations”. In: *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. Leah A. Lievrouw and Sonia Livingstone (eds.) Sage, London
- Jensen, Jakob Linnaa (2003): „The Internet as a social and political field – the consequences of capital” Paper for the workshop „The Changing Media and Civil Society”, ECPR
- Johansson, Ylva (2003): “Civic Engagement in Change – The Role of Internet”. Paper prepared for the workshop of ECPR, Edinburgh.
- Jordan, Tim (1999): *Cyberpower: The culture and politics of cyberspace and the Internet*. Routledge, London.
- Kumin Ferenc (2001): “Az on-line Baja” *Médiakutató*, 5. szám
- Ladner, Sam: *Dot-Com Stories: Online Journalists Talk about their work* <http://www.sfu.ca/~sladner.htm>

- Margolis, Michael – David Resnick (1999): „Third Voice: Vox Populi Vox Dei?” http://firstmonday.org/issues/issue4_10/margolis
- Mester Béla (2001): „Politikai közösség és a médiumok. A felhasználó mint állampolgár” In: Nyíri Kristóf (szerk.) *A 21. századi kommunikáció új útjai* MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest.
- Morris, Dick (1999): *Vote-com. How big-money lobbyists and the media are losing their influence, and the Internet is giving power back to the people*. Renaissance Books, Los Angeles.
- Musgrove, Ursula Häfliger – Simon Hug (2003): “Institutional Approaches in Political Science. Some Straight Talk” Paper prepared for presentation at the 2003 epsNet Plenary Conference, Paris
- Musso, Juliet – Christopher Weare (2000): “Designing web technologies for local governance reform: good management or good democracy?” *Political Communication*, Jan-Mar, Vol. 17, Issue 1
- Norris, Pippa (2000): *A Virtuous Circle. Political Communications in Postindustrial Societies* Cambridge University Press, Cambridge.
- Norris, Pippa (2001a): “Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a poszt-indusztrális demokráciákra”. *Médiakutató*, 4. szám
- Norris, Pippa (2001b): *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press, New York
- Norris, Pippa (2003): „Preaching to the Converted? Pluralism, Participation and Party Websites”. *Party Politics* Vol. 9, No.1.
- Pintér Róbert (2003): „Az Internet politikatudományi kutatásának intézményesülése” *Politikatudományi Szemle*, 2. szám
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone*. Simon and Schuster, New York
- Raab, Charles D. – Christine Bellamy (2001): „Electronic Democracy and the 'Mixed Polity': Symbiosis or Conflict?” Paper prepared for the Grenoble Joint Sessions of European Consortium of Political Research, Manuscript.
- Rash, Wayne (1997): *Politics on the Nets. Wiring the Political Process*. Freeman, New York.
- Rheingold, Howard (1993): *The Virtual Community*. www.rheingold.com/vc/book
- Riley, Thomas B. (2000): *Electronic Governance and Electronic Democracy Living and Working in the Wired World* The Commonwealth Secretariat, London
- Saco, Diana (2002): *Cybering Democracy. Public Space and the Internet*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Saward, Michael (2003): „At the edge of political theory: political community and deliberative democracy”. *Paper for the epsNet plenary conference*, Paris.
- Schaal, Gary S. (2003): “Social Capital and Trust. New theoretical approaches to an old theme”. Paper presented at the EpsNet Conference, Paris.
- Schneider, Steven Michael (1997): *Expanding the Public Sphere through Computer-Mediated Communication: Political Discussion about Abortion in a Usenet News-group*. Ph.D. disszertáció, Massachusetts Institute of Technology. Cambridge, MA.
- Schwartz, Ed (1996): *NetActivism. How Citizens Use the Internet*. O'Reilly***
- Selnow, Gary (1998): *Electronic Whistle-Stops. The Impact of the Internet on American Politics*. Praeger, Westport.
- Semetko, Holli A. – Natalya Krasnoboka (2003): “The Political Role of the Internet in Societies in Transition”. *Party Politics*, Vol. 9, No. 1.

- Szabó Márton (1996): "Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről". *Politikatudományi Szemle*, 4. szám
- Taubman, Geoffry (1998): „A Not-So World Wide Web: The Internet, Chine, and the Challenges of Nondemocratic Rule”. *Political Communication* 15.
- Tsagarousianou, R., D. Tambini – C. Bryan, eds. (1998): *Cyberdemocracy. Technology, Cities and Civic Networks*. Routledge, London and New York.
- Uslaner, Eric M. (2000): „Trust, Civic Engagement, and the Internet”. Paper prepared for the Joint Sessions of the European Consortium for Political Research, Grenoble
- Van Deth, Jan W. (2001): „Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything?” Paper prepared for the workshop of ECPR, Edinburgh
- Varga Barbara (2001): „Cyberkonkurencia. A magyar nyelvű on-line hírlapok kapcsolathálózati jellemzői” *Jel-kép*, 2001/1
- Vincent, David (1993): *Literacy and popular culture : England, 1750-1914*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wellman, Barry (2001): „Physical place and cyberspace. The rise of networked individualism” In: *Community Informatics...*
- Wilhelm, Anthony (2000): *Democracy in the Digital Age. Challenges to political life in cyberspace*. Routledge, New York
- Wolton, Dominique (1998): *Penser la communication*. Flammarion, Párizs